

УДК 35.075.31:328.1(477) "1994/2004"

АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ І ВЕРХОВНОЇ РАДИ. СПРОБА ПОСИЛЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВЛАДИ (1994–2004 рр.)

ЛАРИСА ПОЛЯКОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та правознавства
Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького,
докторант Запорізького національного університету

У статті розглянуто основні моменти становлення та розвитку вищого законодавчого органу України. Проаналізовано аспекти взаємодії Президента України і Верховної Ради. Особливу увагу автор приділяє аналізу спроби Президента Л. Кучми посилити президентську владу, критично оцінює точки зору голів Верховної Ради попередніх скликань на проблеми розвитку парламентаризму в Україні й необхідність політичної реформи.

Ключові слова: політична реформа, Президент України, Верховна Рада України, взаємодія.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Складна політична ситуація в Україні вимагає від дослідників більш ретельного вивчення політичних процесів з моменту проголошення незалежності України. Аналіз їх перебігу в цей період показує, що процес розбудови держави супроводжувався постійними протистояннями гілок державної влади, спробами посилення однієї гілки влади за рахунок послаблення іншої. Подібні моменти мають місце й на сучасному етапі державотворення. Актуальність теми зумовлена також необхідністю проведення політичної реформи й вирішення проблеми розподілу влади в державі, плідної взаємодії гілок державної влади на користь українського народу.

Проблематика реформування механізму влади й взаємодії різних гілок влади знайшла відображення в монографічних дослідженнях вітчизняних науковців: О. Каневського [1], В. Шаповала [2], О. Скрипнюка [3], Ю. Тодики, В. Яворського [4], В. Журавського [5], В. Кременя, В. Ткаченка [6] та ін.

Проблематика реформування механізму влади й перегляду становища вищих органів державної влади в системі її поділу також була предметом аналізу [7].

Мета дослідження - охарактеризувати етапи еволюції Парламенту України, визначити їх особливості, проаналізувати політику Президента Л. Кучми щодо взаємодії з Верховною Радою України.

Виклад основного матеріалу. На підставі робіт політологів Л. Кривенко, В. Шаповала, О. Бандурки, співробітників Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, на основі власних досліджень [15] були визначені етапи еволюції парламенту. Вони були пов'язані з певною політичною ситуацією в країні, напрямками взаємодії гілок державної влади та визначенням їх основних моментів у законодавчих актах. Кожен етап має свої характеристики. Перший етап (1990-1994 рр.) характеризується як етап виняткових повноважень Верховної Ради. Дру-

гий етап (1994-1996 рр.) запам'ятався в історії зміною характеру стосунків між гілками влади (між законодавчою і виконавчою), боротьбою за правове оформлення владних повноважень у Конституції України. Третій етап (1996-2000 рр.) визначається політичною боротьбою навколо законодавчого визначення повноважень Президента та Парламенту України відповідно до Конституції України. Четвертий етап (2000-2002 рр.) включає події формування в 2000 р. пропрезидентської більшості, зміну керівництва Парламенту "силовим" шляхом та намагання обмежити повноваження Верховної Ради. П'ятий етап - 2002-2004 рр. У ці роки ключовою ознакою еволюції Парламенту вважають зміну стосунків між його опозиційною частиною та Президентом України, що пов'язано з наближенням президентських виборів 2004 р. [8, с. 3].

Рамки цього дослідження охоплюють 1994-2004 рр., тому актуальним є дослідити детальніше другий, третій, четвертий та п'ятий етапи.

Другий етап розпочинається з обрання в 1994 р. на посаду Президента України Л. Кучми й завершується ухваленням Конституції України. Протистояння Президента і Верховної Ради відбуваються навколо визначення конституційних повноважень гілок державної влади. Конфлікт між Верховною Радою і Президентом, узгодження повноважень був завершений прийняттям "Конституційного договору", а згодом, у 1996 році, - Конституції України.

На третьому етапі політична структуризація Верховної Ради відбувається по лінії "пропрезидентські-антипрезидентські сили". Стейкої політичної більшості в парламенті створено не було, політична структура Верховної Ради була нестабільною. Фахівці пояснюють це відсутністю в парламентській більшості важелів впливу на формування Уряду та втручанням глави держави в процес формування фракцій у парламенті. Наприкінці 1996 р. стає очевидним, що тимчасове затишення в стосунках між Парламентом і Президентом

№ 5 (105) вересень 2010 р.

після прийняття Конституції завершилося. Об'єктивною причиною вважають спробу змінити баланс повноважень між гілками влади, суб'єктивною - особисті стосунки між Л. Кучмою та Головою Верховної Ради О. Морозом. Причини конфлікту полягають у намаганні останнього внести зміни до Конституції з метою перерозподілу повноважень на користь Верховної Ради. Літо 1997 р. стало апогеєм протистояння між гілками влади, у Парламенті говорилося про можливість унесення змін до Конституції з метою обмеження повноважень Президента. Постійні конфлікти точилися навколо прийняття законів, які б мали регулювати повноваження органів влади як у центрі, так і на місцях. Точилася боротьба за призначення посадових осіб, наприклад, у жовтні 1996 р. виник конфлікт між Верховною Радою і Президентом з приводу призначення голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України без згоди законодавчого органу, що означало спробу глави держави фактично встановити контроль над четвертою гілкою влади.

Л. Кучма намагається створити підконтрольний парламент. Адміністрація Президента та органи виконавчої влади вдаються до різних способів контролю виборів до Парламенту з метою отримання більшості у Верховній Раді пропрезидентських сил. Для цього на березневих 1998 р. виборах були застосовані всі можливі засоби тиску на громадян. Далі президентські структури формують у Парламенті нові пропрезидентські фракції ("Відродження регіонів", "Трудова Україна"). За допомогою телебачення та друкованих органів у суспільстві формується негативна думка про діяльність законодавчого органу.

Таким чином, діяльність Президента призводить до посилення його впливу та послаблення позицій Верховної Ради.

З 2000 року (четвертий етап) відбуваються події, які значно посилюють позиції Президента Л. Кучми й обмежують повноваження Парламенту (проведення всеукраїнського референдуму у квітні 2000 р.). У цей період формується нова структура Парламенту та встановлюються нові стосунки між Президентом та Парламентом.

15 січня 2000 р. Президент видав Указ № 65 "Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою". На референдум виносилися питання, які в тому числі стосувалися безпосередньо взаємовідносин між Президентом та Верховною Радою, зокрема права Президента достроково припинити повноваження ВР. 84,6 % громадян, які взяли участь у референдумі 16.04.2000 р., висловилися за таке доповнення ст. 90 Конституції України [16]. Але Л. Кучмі не вдалося скористатися результатами референдуму, які б дозволили йому посилити вплив на Верховну Раду. Парламент тоді не надав їм законодавчого статусу, який би закріпив результати референдуму. Для досягнення повного контролю над роботою Парламенту в лютому 2000 р. була створена пропрезидентська парламентська більшість. На цьому етапі вплив Президента на діяльність Верховної Ради мав вирішальний характер. Про рівноправну взаємодію гілок влади взагалі не йдеться. Не останню роль відігравали фінансові кола, представлені в Парламенті. Але більшість у силу різних причин виявилася нестійкою, розпад відбувся під час загострення суспільно-політичної ситуації, у зв'язку з відставкою уряду В. Ющенка й справою Г. Гонгадзе. Етап характеризується сильною позицією Президента, слабкою - Парламенту, постійним загостренням відносин між Президентом й опозиційною частиною Парламенту.

№ 5 (105) вересень 2010 р.

П'ятий етап характеризується зміною стосунків між опозиційною частиною Парламенту та Президентом, загостренням боротьби між ними, зумовленим наближенням президентських виборів 2004 р. Етап розпочався парламентськими виборами 2002 р. За оцінками політологів, вибори мали недемократичний характер. Президент Л. Кучма продовжував політику встановлення контролю над Парламентом. Це проявилось у втручаннях в процеси обрання керівництва Верховної Ради, розподілу керівних посад у парламентських комітетах, формування коаліційного Уряду. Після відставки Уряду А. Кінаха, 21 листопада 2002 р. Верховна Рада дає згоду на призначення В. Януковича Прем'єр-міністром України. 7 грудня 2002 р. між Прем'єр-міністром В. Януковичем, спікером В. Литвином та керівниками фракцій і груп була підписана "Політична угода про співпрацю і солідарну відповідальність". Спроба формування стабільної більшості виявилася неефективною, а чинний Кабінет Міністрів був коаліційним лише формально. Він був сформований без спільної політичної програми, були також відсутні чіткі механізми взаємодії Парламенту та Уряду. Не з'ясованими та не прописаними законодавчо були механізми впливу законодавчого органу на формування Уряду та реалізація солідарної відповідальності за результати його діяльності, тому взаємодія законодавчого й виконавчого органу повністю контролювалася Президентом [8, с. 6-9].

Окремі політичні події й процеси, які безпосередньо відображали взаємодію й протистояння цих двох найважливіших гілок влади в Україні - Парламенту та Президента - проаналізуємо більш детально.

11 травня 1994 р. Верховна Рада другого скликання розпочала свою роботу. На той час у її складі було 338 народних депутатів, із них 168 належали до різних партій. Близько 25 % репрезентували Комуністичну партію України, Народний рух України - 5,9 %, Селянську партію - 5,3 %, Соціалістичну - 4,15 %. Отримали місця в парламенті також представники УРН, КУН, ХДПУ, ПДВУ, ДемПУ, Партії праці, СДПУ, УКРП, ГКУ. У цілому Парламент додав у плані політичного представництва: якщо у Верховній Раді першого скликання були представники 5 політичних партій, то другого - 20 [9].

Вибори показали, що пропрезидентські сили були недостатньо організовані й не мали суттєвих успіхів. Тут головною причиною була економічна криза, а також відсутність єдиної відкрито проурядової партії, яка так і не була створена.

Перша конфліктна ситуація в новообраній Верховній Раді виникла у зв'язку з обранням Голови Верховної Ради. Це було цілком закономірним, якщо врахувати той факт, що Голова Парламенту в Україні - не просто спікер, що головує на засіданнях, а одна з найвищих посадових осіб держави, організатор діяльності законодавчого органу влади, тобто людина, яка має великі повноваження, владу й політичну вагу. На посаду Голови Верховної Ради було висунуто 9 кандидатур, але після самовідводів п'ятох претендентів залишилося четверо: О. Мороз (лідер СПУ), В. Дурдинець (керівник депутатської групи "Центр"), Ю. Тима (представник УНА - УНСО), О. Карпов, але основна боротьба розгорнулася між О. Морозом і В. Дурдинцем.

В. Дурдинця підтримував Президент Л. Кравчук і значна група центристів та правоцентристів. Вони досить переконливо аргументували свою позицію тим, що очолювати Верховну Раду повинен центрист, а не лідер якоїсь партії, оскільки останнє призведе до загострення конфліктів у Парламенті.

Але головою ВР було обрано О. Мороза, що в прин-

ципі теж влаштовувало Л. Кравчука, тим більше що О. Мороз у своїй програмі чітко визначив свою державницьку позицію [10]. Крім того, на думку В. Черновола, Л. Кравчук цим позбавлявся конкурента в боротьбі за президентство. Як показав час - це була помилкова точка зору. На попередньому етапі політичної боротьби О. Мороз перегравав усіх.

Щоправда, Головою Верховної Ради він став із порушенням регламенту. Парламент залишався "недокомплектним". Замість 450 депутатів у першому раунді виборів було обрано лише 334, але при обранні спікера все одно потрібна була більшість у 226 голосів, тобто більшість від конституційного складу депутатського корпусу. Навіть О. Ткаченко, який тоді був заступником О. Мороза, говорить, що О. Мороз "чотири роки був нелегітимним Головою Верховної Ради" [7, с. 107].

Порівняно швидко відбулася політична структуризація Верховної Ради. На 1 липня 1994 р. у її складі налічувалося 9 депутатських груп і фракцій: фракція "Комуністи України за соціальну справедливість і народовладдя" (84 депутати); фракція Народного руху України (27); Соціалістична фракція (25); група "Центр" (38); група "Аграрники України" (36); група "Реформи" (27); група "Єдність" (25); група "Державність" (25); Міжрегіональна депутатська група (МДГ) (25); 20 народних депутатів не входили до складу жодних фракцій і груп.

Вибори у Верховну Раду стали своєрідною прелюдією до виборів Президента. Боротьбу за цю посаду розпочали спочатку 11 претендентів, але до бюлетенів у кінцевому рахунку були включені 7 осіб: Л. Кравчук, І. Плющ, В. Бабич, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, П. Таланчук. У першому турі найбільшу кількість голосів набрали Л. Кравчук (37,68 %) та Л. Кучма (31,25 %). У другому турі виборів 10 липня за Л. Кучму проголосувало понад 52 % виборців, а за Л. Кравчука - 45 % [7, с. 109].

Так в Україні мирним, демократичним шляхом відбулася зміна Президента. Як і очікували, перші суттєві кроки у своїй діяльності новообраний Президент розпочинає з реформування системи влади, з намагання посилити президентську владу. З метою недопущення конфліктів між окремими гілками влади уже 19 липня 1994 р. Л. Кучма, О. Мороз та Прем'єр-міністр В. Масол опублікували спільну заяву, у якій зробили акцент на необхідності узгодженої діяльності гілок влади як важливої умови добробуту суспільства, а також на зміцненні регулярних контактів з метою консолідації суспільства й конструктивної взаємодії різних політичних сил.

На початку грудня 1994 р. Л. Кучма вніс на розгляд Верховної Ради проект конституційного Закону "Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні", аргументуючи його тим, що в Україні давно назріло питання про чіткий розподіл влади й припинення недоречної конкуренції різних її гілок. Згідно з проектом, Верховна Рада має займатися законодавчим процесом, а Президент - здійснювати виконавчо-розпорядчі функції. Проект торкався самих основ Конституції 1978 р., побудованої, як і всі попередні радянські конституції, на принципі неподільності влади.

Відповідно до цього документа, Верховна Рада мала віддати Президенту істотну частину владних повноважень. Фактично з уведенням посади Президента він виступає як глава держави і глава виконавчої влади.

Голова Верховної Ради О. Мороз зауважує, що цей законопроект, названий малим конституційним проек-

том, до краю загострив політичну боротьбу в суспільстві, особливо всередині Верховної Ради [11]. Але все ж після тривалих і гострих дискусій 18 травня 1995 р. Верховна Рада прийняла закон "Про державну владу й місцеве самоврядування". Відповідно до нього Президент ставав одноосібним главою уряду, склад якого він мав формувати сам, без узгоджень і затверджень Верховною Радою. Він також очолював і систему місцевих органів державної виконавчої влади. Органами державної влади від обласного до районного рівнів ставали держадміністрації, главами яких Президент мав призначати обраних народом голів відповідних рад. У компетенції місцевих рад залишалися обмежені повноваження, у тому числі право затвердження місцевого бюджету й програм територіального розвитку, заслуховування звітів голів адміністрацій. Усі інші повноваження передавалися держадміністраціям. Таким чином, із прийняттям цього Закону радикально змінювалась форма правління в країні, оскільки змінювалась організація верховної державної влади, її центральних органів, компетенція й порядок утворення цих органів. Форма правління в Україні стала наближатися до президентської республіки, оскільки така форма характеризується в першу чергу тим, що обраний глава держави одночасно є главою уряду, який він сам і формує.

Україна до набуття чинності Закону "Про державну владу і місцеве самоврядування", а потім і Конституційного договору ставала напівпрезидентською республікою. Але Конституція не закріплювала цього положення, що давало можливість довільного тлумачення Основного Закону, чим не раз користувалися й законодавчі органи, і Президент. За час свого президентства Л. Кучма не раз намагався посилити позицію Президента. Політологи до сьогодні вважають, що прийняття указів про створення Державної податкової адміністрації, склад Кабінету Міністрів, Адміністрацію Президента, Раду національної безпеки та оборони тощо суперечать Основному Закону.

Виниклих протиріч між гілками влади на початковому етапі державотворення не змогла розв'язати й нова Конституція України, прийнята в 1996 році. Продовжувався політичний конфлікт між гілками влади за перерозподіл повноважень, Парламент мав обмежений вплив на формування уряду, а це суттєво зменшувало його значення в політичній системі держави. У глави держави була відсутня політична відповідальність, й одночасно він мав вирішальний вплив на органи виконавчої влади, судової влади, що суперечить закону про розподіл державної влади, де всі гілки влади повинні мати рівні права та обов'язки. Відсутні були дієві механізми відповідальності депутатських фракцій і груп за діяльність в Уряді висунутих ними кандидатів та реалізації солідарності відповідальності парламентської більшості й Кабінету Міністрів. Така ситуація вимагала проведення реформ у суспільстві з метою налагодження взаємодії між Президентом, Парламентом й Урядом.

У липні 1997 р. Л. Кучма підписав Указ "Про державну комісію з проведення адміністративної реформи". Головою комісії Президент призначив Л. Кравчука. Про спроби реформування свідчить поява близько 100 указів Президента і 300 постанов уряду, спрямованих на впорядкування органів виконавчої влади.

Президент намагався створити свою команду. У цьому випадку він діяв за принципом "земляцтва". У команді Л. Кучми були представлені вихідці з Дніпропетровщини (200 призначень) та Київщини. Серед прем'єрів Президент найбільше довіряв В. Пустовой-

тенку, який очолював Народно-демократичну партію. НДП свого ж часу називали і "партією влади", і "партією виконавчої влади". У цьому випадку можна констатувати, що в середині 1990-х рр. реальну владу мала виконавча гілка й вона переважала як законодавчу, так і судову.

З кінця 1997 р. Президент розширив коло своїх повноважень. Політологи зауважують, що державна влада в Україні набула ознак президентської форми правління. З початку 1997 р. починається обговорення наступних президентських виборів і все голосніше говориться про те, що Л. Кучма буде переобрано на новий президентський термін. В українській пресі, у Парламенті лунають заклики до "урізання" впливу президентської вертикалі влади й унесення відповідних змін до Конституції України, а також уведення в дію закону про імпічмент Президенту. Березневі парламентські вибори 1998 р. деякі політичні сили проводили під гаслами опозиційності до президента Л. Кучми. Попри це, на президентських виборах 1999 р. перемогу здобув Л. Кучма.

Ставши вдруге президентом, Л. Кучма вирішив "налагодити" стосунки з Парламентом, посиливши на нього свій вплив. Для цього ініціював референдум. Міжнародні організації зауважили, що проведення референдуму суперечить Конституції республіки. Але Конституційний Суд України ухвалив рішення на користь глави держави. Українські експерти зауважували, що мета референдуму - нелегітимне посилення президентської гілки влади в Україні, злам традиційних структур українського парламентаризму. Після проведення й отримання результатів референдуму 16 квітня 2000 р. Парламент не приступив до імплементації його результатів.

Приводом до чергового конфлікту між Президентом і Парламентом став "касетний скандал". У 2000 р. уперше організовано про себе заявила опозиція, лідерами якої стали Г. Удовенко, Ю. Костенко, О. Мороз, Ю. Тимошенко. Україною прокотилися акції протесту "Україна без Кучми", у яких узяли участь близько 300 тис. осіб. У лютому 2001 р. за ініціативою опозиційних сил виник Форум національного порятунку, основними цілями якого були істотне обмеження повноважень Президента та ініціювання у Верховній Раді імпічменту. 7.11.2001 р. ФНП було перейменовано на виборчий блок Юлії Тимошенко з метою, як вона сама пояснила, "персоніфікації відповідальності за все, що відбувається в політичному житті країни". Дослідження процесу політичної авторизації в рамках ФНП не входить до задач нашого дослідження, зауважимо лише, що історичне значення цього політичного утворення полягало в тому, що йому вдалося утримати країну в руслі демократичного розвитку.

За час другого президентського терміну Л. Кучма намагається безпосередньо формувати виконавчу владу, поширити свої повноваження на судову гілку влади: Президент призначав 6 із 18 суддів Конституційного Суду, визначав мережу судів загальної юрисдикції та спеціалізованих, кількісний склад місцевих апеляційних та вищих спеціальних судів, призначав на посаду професійних суддів терміном на 5 років. Крім того, він призначав 3 членів Вищої ради юстиції. За згодою Верховної Ради Президент призначав Генерального прокурора, звільняв з посади - самостійно. Він створював органи, яким указами надавав статус державних та затверджував їх персональний склад.

Також до повноважень Президента входило призначення та звільнення голів місцевих держадміністрацій в АР Крим. Із ним погоджували призначення й

звільнення Голови Ради Міністрів АРК. Він міг скасовувати акти уряду АРК. Великого значення за період президентства Л. Кучми набуває така структура, як Адміністрація Президента. Особливого впливу вона набула, коли її очолив В. Медведчук.

Навколо Президента утворилася більшість. Політологи, історики відмічають, що й парламентські вибори 2002 р. до Верховної Ради проходили під керівництвом Президента. Після виборів Парламент опинився під контролем Л. Кучми. У цьому випадку говорити про співпрацю і взаємодію не доводиться.

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова в той час провів опитування голів парламенту попередніх скликань з метою з'ясувати їх думку щодо процесу становлення парламентаризму в Україні та його ролі в системі управління державою [12, с. 30]

Л. Кравчук, Голова Верховної Ради з липня 1990 р. до грудня 1991 р., відмічав, що процес становлення Парламенту в Україні продовжується, з моменту переходу від радянської системи законодавства до української спостерігаються певні зрушення в організації роботи Верховної Ради, структуризації депутатського корпусу, підвищення його професіоналізму. На його думку, якщо йти шляхом парламентарсько-президентської республіки, то уряд має формувати не Президент, а Парламент, а в законодавчому органі при цьому має бути сформована парламентська більшість. Отже, потрібна деталізація процедури імпічменту, а також процедури розпуску парламенту Президентом. Ця вимога необхідна для балансу між гілками влади.

Ситуація в країні в 2004-2010 рр. доводить необхідність політичної реформи для конструктивної взаємодії гілок влади в Україні. Побажання Л. Кравчука, висловлені в 2003 р., мають актуальність до сьогодні. Він наголошував, що головне в процесі реформування не "заговорити" реформу, а набратися мужності й "провладним" силам, й "опозиціонерам", зробити крок назустріч одне одному та забезпечити реалізацію реформи [Там само, с. 31].

Олександр Мороз, голова Верховної Ради з травня 1994 до травня 1998 р. на питання, чи вдалося Парламенту ствердитися як впливовому незалежному органу в системі державної влади в Україні, не зміг дати однозначної оцінки, пояснюючи це тим, що взаємини між гілками влади і стан політичної системи - речі мінливі. Парламенту, як і всім іншим гілкам влади, незалежність потрібна тією мірою, якою вона забезпечує загальну гармонію, баланс влади в державі. Ця позиція політика перегукується з загальною теорією розподілу влади в державі і знову підтверджує необхідність існування в державі рівноправних гілок державної влади, які взаємодіють на користь народу. О. Мороз, аналізуючи загальну ситуацію в країні, зауважує, що демонстративна єдність поглядів провідних посадовців з різних гілок влади може взагалі не відбивати необхідної оптимальності взаємовідносин між владними інститутами, а навпаки - у загальному випадку ці взаємовідносини мусять відбивати властиве для розвитку суспільства неантагоністичне протиріччя між гілками влади. Народ не завжди задоволений діями влади, особливо виконавчої та судовою, а волю намагається проявити через представницькі органи влади.

На думку О. Мороза, не завжди відносини між Парламентом і Президентом були конфронтаційними. О. Мороз виділяє періоди "ідилії" - Л. Кучма й О. Ткаченко після "спікеріади" 1998 р. і півтора року Л. Кучми з І. Плющем після антиконституційного парламентського

перевороту 2000 р. А також період 2002-2004 рр., коли на чолі Верховної Ради стояв В. Литвин [12, с. 32].

Аналізуючи діяльність Верховної Ради попередніх скликань, політик справедливо зауважує, що найбільш незалежним, впливовим був Парламент першого скликання. Центр політичного життя 1990-1991 рр. перемістився тоді до Парламенту. Але вже в 1992-1993 рр. спостерігається послаблення Верховної Ради. У лютому 1994 р. Парламент і Президент намагалися збалансувати владні повноваження. На законодавчому рівні було закріплене обрання керівників областей замість призначення представників Президента, ліквідоване двовладдя і в районах. Але невдовзі Президент Л. Кучма своїми указами почав перепризначати обраних посадовців в областях і районах. Тим самим слабкий баланс між гілками влади був порушений [Там само].

Як ми вже зауважували вище, Президент Л. Кучма намагався своїми указами посилити свою владу, а за часів прем'єрства він намагався посилити гілку виконавчої влади. Найбільш плідна співпраця відбувалася між Парламентом і Президентом Л. Кравчуком. Як і Л. Кравчук, О. Мороз вважає, що Уряд має формуватися Парламентом. А ось підстави застосування процедури вето, на його думку, у Конституції України достатні.

Іван Плющ, голова Верховної Ради України з грудня 1991 р. до квітня 1994 р. та з лютого 2000 р. до травня 2002 р., в інтерв'ю наголошував на тому, що перший Парламент був найбільш політично структурованим, найбільш демократичним, найбільш дієвим. Велику роль у Парламенті відіграв тодішній Голова Верховної Ради Володимир Івашко. Його характеризують як людину демократичну, що не вдавалася до тоталітарних методів. Найбільш плідно співпрацював з Верховною Радою, на думку І. Плюща, перший Президент. Він, наголошував І. Плющ, розумів сутність демократії, яка полягає в рівновазі влади. Як і голови Верховної Ради попередніх скликань, І. Плющ звертає увагу на намагання Президента Л. Кучми посилити вплив Президента на діяльність Парламенту.

Вихід зі складної політичної ситуації політик убачає в посиленні функцій Верховної Ради у формуванні Уряду, Верховна Рада у своїй роботі не повинна відчувати тиску, а депутати мають відчувати відповідальність за свою працю [12, с. 34].

Висновки

Аналіз етапів еволюції українського Парламенту в контексті його політичної взаємодії з Президентом країни показує мінливий характер цих стосунків, обумовлений прагненням учасників взаємодії утримати політичне лідерство й зберегти вирішальний вплив на електорат.

Зокрема, перший етап (1990-1994 рр.) визначається виключними повноваженнями Верховної Ради. Другий етап (1994-1996 рр.) - зміною характеру стосунків між гілками влади (між законодавчою і виконавчою), боротьбою за правове оформлення владних повноважень у Конституції України. Третій етап (1996-2000 рр.) характеризується політичною боротьбою навколо законодавчого визначення повноважень Президента та Парламенту України відповідно до Конституції України. Четвертий етап (2000-2002 рр.) - відзначається формуванням у 2000 р. пропрезидентської більшості, зміною керівництва Парламенту "силовим" шляхом та намаганням обмежити повноваження Верховної Ради. П'ятий етап (2002-2004 рр.) - зміною стосунків між опо-

зиційною частиною Парламенту та Президентом України, що було пов'язано з наближенням президентських виборів 2004 р.

Історичний аналіз подій з 1994 до 2004 рр. доводить, що реальні механізми впливу на формування уряду та вертикаль виконавчої влади зосереджувалися в руках Президента Л. Кучми. 24 серпня 2002 р. Президент проголосив проведення політичної реформи та започаткування парламентсько-президентської республіки. 5 березня 2003 р. Л. Кучма виніс на обговорення до Верховної Ради проект Закону "Про внесення змін до Конституції України", у якому передбачалося реформування системи державної влади. Аналізуючи законопроект, бачимо, що він направлений на посилення влади Президента.

Попри всі політичні змагання між двома найважливішими гілками влади, слід констатувати, що Україна в 1994-2004 рр. перебувала в руслі демократичних перетворень, про що свідчить наявність сильного Парламенту, сильного Президента та сильної опозиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каневський О. Принципи розподілу влади в механізмі сучасної демократичної держави / О. Каневський. - Севастополь : Вид-во СевДПУ, 1999. - 47 с.
2. Шаповал В. М. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні / В. М. Шаповал, В. І. Борденюк, Г. С. Журавльова. - К., 2000. - 214 с.
3. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10 річчя незалежності України: [монографія] / О. Скрипнюк. - К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. - 600 с.
4. Тодыка Ю. Н. Президент України: конституційно-правовий статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворський. - Харків : Факт, 1999. - 255 с.
5. Журавський В. С. Принципи формування та термін повноважень палат двопалатного парламенту / В. С. Журавський // Правова держава. - 2001. - Вип. 12. - 175 с.
6. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. М. Ткаченко. - К. : АКС-ЦККАІМЕ, 1996. - 793 с.
7. Бандурка О. М. Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліття / О. М. Бандурка, В. А. Греченко. - Харків : УВС, 2000. - 303 с.
8. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека. - 2003. - № 2 (38). - С. 2-30.
9. Виступ голови ЦВК І. Ємця при відкритті першої сесії Верховної Ради України 11 травня 1994 р. // Голос України. - 1994. - 13 травня.
10. Прес-конференція Леоніда Кравчука // Урядовий кур'єр. - 1994. - 21 травня.
11. Мороз О. У складних умовах домінувала тенденція зростання кількісних та якісних показників роботи парламенту : тези доповіді Голови Верховної XIII скликання про стан законодавчої бази в Україні / О. Мороз // Голос України. - 1998. - 14 травня.
12. Думки голів Парламенту попередніх скликань // Національна безпека. - 2003. - № 2 (38). - С. 30-35.
13. Архів Верховної Ради України. - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 5467б. - Арк. 1-53.
14. Архів Верховної Ради України. - Ф. 1. - Оп. 35. - Спр. 134.
15. Полякова Л. І. Початок сучасного державотворення та основні моменти розвитку органів виконавчої влади в незалежній Україні (1991-1999 рр.) / Л. І. Полякова // Схід. - 2010. - № 1 (101). - С. 79-83.
16. Результати референдуму 16 квітня 2000 року [Електронний ресурс]. - режим доступу : www.cvk.gov.ua/ows-doc/doc/ref/rez.htm.

L. Polyakova

ASPECTS OF INTERACTION BETWEEN THE PRESIDENT OF UKRAINE AND THE VERKHOVNA RADA. THE ATTEMPT TO STRENGTHEN THE PRESIDENTIAL POWER

The main moments of the formation and development of legislative body, the aspects of interaction between the President of Ukraine and the Verkhovna Rada. The attempts of the President L. Kuchma to strengthen the presidential power. The viewpoint of the heads of the Verkhovna Rada of previous legislature on the problems of development of parliamentarism in Ukraine and the necessity of political reform.

Key words: political reform, interaction, president, Verkhovna Rada.

© Л. Полякова
Надійшла до редакції 24.08.2010

УДК 94(475)"1666"(045)

БИТВА ПІД МОНТВАМИ (1666 р.): ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

ВОЛОДИМИР РОМАНЦОВ,

доктор історичних наук, професор

Маріупольського державного гуманітарного університету

ЄВГЕН ГОРЬ,

магістр Маріупольського державного гуманітарного університету

Аналізуються події громадянської війни в Речі Посполитій у 60-х роках XVII ст., стосунки між королем Яном II Казимиром та опозицією. Розглядається перебіг битви під Монтвами (1666 р.), її передумови, наслідки та значення для подальшої історії Речі Посполитої.

Ключові слова: громадянська війна, магнатсько-шляхетська опозиція, "рокош", конфедерація.

Постановка проблеми. Питання відносин між владою та опозицією завжди були важливі для розвитку будь-якої держави. Історичний досвід діяльності опозиції в Речі Посполитій становить значний інтерес для сучасної України, оскільки протягом тривалого часу Україна де факто складала з Польщею єдину державу і події в Польщі неминуче впливали на становище в Україні. З іншого боку, події військово-політичної конфронтації в польському суспільстві XVII ст. необхідно розглядати з точки зору історичних уроків та пересторог для сучасного українського політичного життя, яке досить часто вирує невгамовними пристрастями.

Річ Посполиту в середині 60-х років XVII ст. розривала виснажлива громадянська війна, яка стала апогеєм боротьби між реформістськими задумами королівського оточення й непомирними амбіціями магнатерії. Ця подія, більше відома в історіографії як "рокош Любомирського" ("рокош" - збройний виступ шляхти). Однією з найбільш драматичних і вирішальних сто-

рінок цієї боротьби була сумнозвісна битва під Монтвами 1666 р.

Аналіз досліджень і публікацій. Битва під Монтвами не була предметом ґрунтовного аналізу в польській історіографії. Певну увагу приділили цим подіям Т. Корзон і В. Клячевський. Т. Корзон звинувачував у поразці під Монтвами короля Яна Казимира, усіляко виправдовуючи та ідеалізуючи Я. Собеського [6, s. 433-440]. В. Клячевський наводить цікаву подобицю щодо втрат королівського війська. Історик зазначає, що у самій битві загинуло лише три сотні драгунів, а всіх інших, взятих у полон, рокошани демонстративно вирізали на березі річки Нотець [4, s. 194-205].

Битва під Монтвами практично не висвітлювалася вітчизняними дослідниками. Серед праць українських істориків варто виділити лише статтю Ю. А. Мицика, яка є чи не єдиною публікацією із цієї проблеми в сучасній українській історіографії. Було опубліковано фрагмент так званої "Віршованої хроніки", присвячений битві під Монтвами із ґрунтовною вступною розвідкою [1, с. 79].

№ 5 (105) вересень 2010 р.